

МІЖКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР

INTERCULTURAL COMMUNICATIONS BETWEEN UKRAINIAN AND KRIMSKOTATARSKIY LITERATURE

Чередник Л.А.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

У статті на прикладі окремих літературних творів різного періоду аналізується міжкультурна взаємодія української та кримськотатарської літератур, встановлюються типологічні зв'язки між творчістю майстрів красномовства обох народів (Леся Українка, М. Коцюбинський, Ю. Яновський, Ш. Алядін, В. Сосюра, Е. Шемі-Заде та ін.).

Ключові слова: міжкультурна комунікація, компаративний аналіз, типологічні зв'язки, тематична єдність, контекст.

В статье на примере отдельных литературных произведений разного периода анализируются межкультурные корреляции украинской и крымскотатарской литературы, устанавливаются типологические связи между творчеством мастеров художественной литературы обоих народов (Лесья Украинка, М. Котюбинский, Ю. Яновский, Ш. Алядин, В. Сосюра, Э. Шемь-Заде и др.).

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, компаративный анализ, типологические связи, тематическое единство, контекст.

The article analyzes the intercultural interaction of Ukrainian and Crimean Tatar literatures on the example of individual literary works of different periods, establishes typological connections between the works of the masters of the red writing of both peoples (Lesya Ukrainka, M. Kotsyubinsky, Yu. Yanovsky, Sh. Alyadin, V. Sosyura, E. Shemii-Zade, etc.).

Key words: intercultural communication, comparative analysis, typological connections, thematic, context.

Постановка проблеми. Українська і кримськотатарська літератури мають давні традиції. Ураховуючи особливості співжиття обох народів у минулому, можна говорити про споконвічні відносини між ними не лише на економічному, а й культурному рівнях. Зазначимо, що «саме через культуру кримських татар (як найбільш автохтонного народу Криму) Україна впродовж століть контактувала з ісламським світом» [1, с. 75]. Так було як у часи сивої давнини, так і у Кримській АРСР, у другій половині ХХ сторіччя. Процес цей можна спотсерігати і зараз, незважаючи на ту трагедію, яку в ХХІ столітті переживає кримськотатарський народ.

Взаємодія між обома літературами здійснюється в певному просторі й часі, де феномен культури розглядається родовим поняттям, культурними контактами набувають різних форм і знаходять своє вираження в синтезі, доповнюваності й діалозі. Тому розкриття змісту міжкультурної комунікації у контексті діалогу культур (як домінантної реалії сучасного світу) є умотиваним та актуальним.

Ця проблема викликає зацікавленість у багатьох українських (Ф. Бацевич, Л. Мацько, О. Селіванова, Н. Бідюк та ін.) і зарубіжних дослідників (І. Абакумова, А. Асмолов, В. Біблер, Б. Вульф, В. Золотухін, І. Стернін, Г. Олпорт, С. Хеллер, Р. Вандберг та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'являється багато публікацій, присвячених темі життя кримських татар у сучасних умовах. Серед них привертають увагу статті О. Газімова «Кримські татари в умовах інтеграції в український простір» (2010), О. Галенка «Пошуки Криму в минулому та сьогодні України» (2010).

Темі відродження освіти та культури кримських татар на етапі становлення незалежності України (1991–2001 рр.) було присвячено дисертацію О. Латишевої (2004).

Актуальною є тема статті Ю. Кандима «До питання історії і сучасного стану українсько-кримськотатарських літературних зв'язків», у якій аналізується міжкультурна комунікація обох народів.

Слід зазначити, що ця проблема має ще багато «білих плям» і потребує глибокого вивчення.

Постановка завдання. Метою розвідки стане встановлення типологічних зв'язків, визначення ролі культурних діалогів, що мають місце в історії розвитку української й кримськотатарської літератур.

Виклад основного матеріалу. Питання культурних взаємовпливів є досить важливим,

оскільки дозволяє виділити не лише спільні та відмінні риси різних культур, а й показати процес взаємозбагачення і запозичення. Не можна не погодитися з думкою відомого літературознавця О. Галича про те, що «художні взаємовпливи – це різні впливи одних мистецьких явищ на інші, розмаїті форми впливу сучасної літератури з художньою культурою минулих епох, звернення до творчості різних народів» [2, с. 144].

Попри те, що українська культура більше розвивалася у контексті європейських надбань, є багато спільного, що об'єднує її з кримськотатарською. Це можна продемонструвати на рівні порівняльного аналізу деяких літературних творів.

Як показують дослідження науковців, в українській і кримськотатарській літературах прослідковується певна тематична єдність. Це стосується теми визвольної боротьби за незалежність рідної землі. Наприклад, в історичних піснях XVII ст. основною темою є зображення національно-визвольної боротьби 1648–1657 років під проводом Б. Хмельницького. Центральними героями цих творів є героїчні постаті самого Б. Хмельницького та його побратимів: І. Богуна, І. Сірка, М. Кривоноса, Морозенка. Так у пісні «Чи не той то хміль...» розповідається про бій під Жовтими Водами, оспівується мудрість Хмельницького-полководця, «козацького батька», захисника усіх поневолених.

Як не дивно, але події Хмельниччини знайшли своє відображення й у кримськотатарській літературі. Джан-Мухаммед (кримськотатарський поет і літописець, який жив у XVII ст.) написав поему (дастан) «Про похід Іслям Герая III спільно з Богданом Хмельницьким на Польщу 1648–1649 рр.». У творі розповідається про союз Війська Запорозького і Кримського ханства, про спільну боротьбу проти польської шляхти. Головний герой – Тугай-бей – історична особа. Відомо, що він був послідовним прихильником союзу Кримського ханства з українськими козаками у цій боротьбі. Цікаво, що Богдан Хмельницький у поемі має татарське ім'я Мелеск. У 1930 р. поему було перекладено українською мовою та опубліковано у часописі «Східний світ».

Перекопському мурзі (знатному феодалу) присвячено ще одну поему Джан-Мухаммеда, яка мала назву «Тугай-бей». У ній розповідається про тісні стосунки Тугай-бея із запорожцями у війні проти польської шляхти, його ратні подвиги. Як стверджують біографи поета, він був зятем Тугай-бея, тому в ставленні до відважного полководця відчуваються й особисті мотиви. Твір,

рукопис якого виявив визначний борець за відродження культури кримських татар, відомий сходознавець, літературознавець, етнограф Осман Акчокракли (1878–1938), вважається перлиною кримськотатарської поезії XVII ст.

Спільній боротьбі кримських татар і запорожців присвячено і поему «Сефер Наме» («Поема про похід») кримськотатарського поета Едіпа Ефенді, що дійшла до наших днів лише в уривках.

Дивовижна природа Криму полонила душу багатьох українських майстрів слова і знайшла відгомін у поетичних рядках їхніх творів. Наприклад, кримськотатарська тематика чітко вирізняється у циклі віршів Лесі Українки «Кримські спогади», написаному під впливом подорожі до Криму. Так, у поезії «Мердвен» із захопленням описується один із кримських перевалів Шайтан-Мердвен (Чортові сходи), овіяний численними легендами і переказами:

*Бескиди сиві, червоної скелі,
Дикі, непевні, нависли над нами.
Се, кажуть люди, злих духів оселі
Стали під хмари стінами.
З гір аж до моря уступи сягають,
Люди прозвали їх Чортові сходи;
Ходять злі духи по них та збігають
Гучні весняні води [3, с. 276].*

Після перебування у палаці хана Гирея у Бахчисарай поетеса написала сонет «Бахчисарай»:

*Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край [3, с. 275].*

Вірш Лесі Українки овіяний таємничістю, огорнутий легким смутком легенд ханського палацу.

З особливою симпатією і ніжністю українська поетеса описує маленьку татарську дівчинку у вірші «Татарочка», про що свідчить уживання зменшувально-ласкавих суфіксів: «дівча молоденьке», «на чорнявій сміливій голівці», «очиці, наче блискавиці, так і грають з-під брівок темних» [3, с. 278].

Окрім того, відомо також, що Леся Українка захоплювала фольклором кримських татар, досліджувала його і мріяла навіть написати історичну повість із їхнього життя, але загострення хвороби завадило здійсненню цих задумів.

Кримськотатарською літературою цікавився також І. Франко, який переклав газелі Газаї (поетичний псевдонім хана Газі-Гірея), написав статтю про нього «Кримський хан Газі Гірей (1588–1607) і дещо з його віршів». Переклади

Каменяра увійшли до збірки «Окрушина сонця», виданої у 2003 р. видавництвом «Етнос» (м. Київ).

Кримськотатарська проблематика має місце й у творчості відомого українського письменника М. Коцюбинського. У творчому доробку митця є цикл оповідань, присвячених життю кримських татар («Під мінаретами», «В путах шайтана», «На камені»). Характерним для творів цього циклу є увага до внутрішнього світу простої людини, вражають природні замальовки, кольорова гама, образність мови новел.

Говорячи про вивчення літератури кримських татар, не можна не згадати добрим словом великого науковця і подвижника академіка А. Кримського, якому належить ґрунтовне дослідження під назвою «Література кримських татар». Окрім того, учений уперше уклав українською мовою «Коротку антологію кримськотатарської поезії», що стала складовою частиною його праці «Студії з Криму» (1930).

Тема громадянської війни, що розвела членів однієї родини по різні боки барикад, піднімається у творах українського письменника Ю. Яновського (новелістичний роман «Вершники») та кримськотатарського митця Ш. Алядіна (повість «Теселлі»). Обидва письменники показують війну жахливим явищем, трагедією роду, що призводить до братовбивства.

Зазначимо, що Ш. Алядін у 1939 р. переклав вірш Т. Шевченка «Заповіт», який був високо поцінований П. Тичиною. У 90-і роки ХХ століття письменник писав твори, зокрема історичний нарис «Жертви Кремля» та повість «Я – ваш цар і бог», що були присвячені темі депортації кримських татар і їхньому палкому бажанню повернутися на рідну землю.

У 60-ті роки ХХ ст. Ш. Алядін почав працювати над історичним романом, темою якого мала стати спільна боротьба кримських татар та українців проти польської шляхти у ХVІІ ст. Головними героями мали бути два полководці – очільник українського війська Богдан Хмельницький і прославлений Тугай-бей. На жаль, роман так і залишився недописаним.

На думку літературознавців, багато спільного прослідковується у тематиці і настроях поезій українця В. Сосюри і кримськотатарського майстра слова Е. Шемьї-Заде (1908–1978). В обох митців вирізняється дивовижне поєднання патріотичного пафосу із загальнолюдською проблематикою. Наприклад, такі мотиви є як у творах В. Сосюри із збірок «Місто» (1924), «Сніги» (1925), «Золоті шуліки» (1927), вірші «Любіть Україну» (1944), так і в поемах «Дніпрельстан» (1930),

«Зустріч зі своєю молодістю» (1933), «Москва – Севастополь» (1933), що вийшли з-під пера Е. Шемьї-Заде. Зазначимо, що кримськотатарський поет у 30-х роках ХХ століття відвідав Україну, зокрема він був на будівництві Дніпрогесу. Поет-початківець, студент літературного інституту, був вражений ентузіазмом молоді різних національностей, які зводили цю могутню споруду. Його вірші також друкувалися у популярному в 20–30-х роках ХХ ст. українському громадсько-політичному і літературно-науковому часописі «Червоний шлях». Незважаючи на популярність, доля Е. Шемьї-Заде була трагічною: близько 25 років він провів у сталінських таборах. У роки депортації поет висловив свою єдність із рідним народом у поемі «Стіна сліз», написаній у 1969 р.

Відомий український поет П. Тичина підтримував дружні стосунки з діями кримськотатарської літератури. Митець декілька разів приїздив до Криму на відпочинок, зустрічався з місцевими письменниками. У 1927 р. П. Тичина познайомився з поетом А. Лятіф-заде, якого просив написати статтю про кримськотатарську літературу давнього і нового часів. Через деякий час до Києва поштою надішла стаття під назвою «Короткий огляд кримської татарської літератури», яка була надрукована у часописі «Червоний шлях». Прикметно, що саме це ґрунтовне дослідження було одним із перших, яке відкрило українським читачам світ кримськотатарської літератури.

Ще один відомий український поет М. Бажан тісно пов'язаний із кримськотатарською культурою. У 1929 р. минулого століття його запросили написати сценарій фільму «Алім» за п'єсою кримськотатарського письменника У. Іпчі. Тема фільму – життя Аліма (одного з легендарних героїв кримськотатарського фольклору). Справжнє його ім'я – Алім Айдамак, він жив у першій чверті ХІХ ст. і (як український Устим Кармелюк) боровся зі злом і несправедливістю у світі. Фільм мав успіх, але доля його сумна: у 1937 р. його заборонили, а усіх татар (учасників знімальної групи) було репресовано. Друге народження кіношедевр відбулося уже в нашому столітті: у 2014 р. його було показано у межах фестивалю «Німі ночі» в Одесі.

Тема Криму, любові до його мужнього народу знайшла своє втілення й у творчості Д. Павличка. У його творчому набутку є вірш «Татарське серце», у якому лунають мотиви єднання з мужнім народом:

*В Криму, при неправдивих суддях,
Де імперська панує «прить»,
Відчув я, що у мене в грудях
Татарське серце клекоить [4, с. 286].*

Автор висловлює віру у світле майбутнє кримськотатарського народу: «*О, незнищенний мій народо, / Себе тут знову народи*» [4, с. 286].

Не полишаються осторонь проблем кримськотатарського народу й українські письменники сьогодення. Так, Данило Кононенко у своєму вірші «Повернення» (1992) виразив упевненість у тому, що час повернення кримських татар на рідну землю уже не за горами:

Тож клопочуть, квапляться, будують.

Ні спочинку, ні святкових днів...

Перетерплять все, перебудують,

Лиш би жити на землі батьків! [5, с. 310].

Спостерігається і зворотний процес: представники кримськотатарської культури цікавляться надбаннями українців. Так, відомий сучасний кримськотатарський поет, прозаїк, літературознавець і перекладач Ю. Кадим переклав низку творів великого Кобзаря, зокрема поему «Кавказ», послання «І мертвим, і живим...», вірші «Розрита могила», «Бували війни й військові свари...».

Інший кримськотатарський письменник, публіцист, дослідник літератури А. Велієв зробив переклади віршів Т. Шевченка «Тече вода в синє море», «Породила мене мати», «Не женися на багатій». Митець зазначав, що «*поезія Шевченка – це музика, підказана сповідальністю великого серця, хворого любов'ю до своєї Батьківщини*» [5, с. 83].

Групою кримськотатарських письменників і поетів, серед яких слід назвати Ш. Селіма, Ю. Кандима, А. Велієва, І. Абдураманова, уперше були перекладені й видані окремою збіркою «Якъын ве узакъ Т. Шевченко» («Далекий і близький Шевченко») твори українського Кобзаря. Кримськотатарські читачі мають змогу прочитати такі відомі вірші українського поета, як «Заповіт», «Катерина», «Доля» та ін.

Останнім часом також було перекладено твори українських класиків П. Тичини, Лесі Українки, М. Рильського, А. Кримського.

Зазначимо, що у 2001 р. кримськотатарські митці Ш. Селім, А. Велієв і В. Басиров взяли участь у роботі третього з'їзду письменників України.

Висновки. Отже, як показують дослідження, міжкультурний діалог української й кримськотатарської літератур має давню плідну історію.

В обох літературах можна виділити певну тематичну спорідненість. Це особливо стосується тем боротьби за незалежність, любові до батьківщини.

Між нашими народами багато спільного. Єдність духовних надбань українського й кримськотатарського народу найкраще підкреслює поетичний вислів П. Тичини: «*Ми – зорі одного неба*» [6, с.408]. Давні дружні стосунки між обома народами продовжуються і нині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веліулаєва Е. Культурне відродження кримських татар (наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.). Вісник Харківської державної академії культури. 2006. Вип. 18. С. 75–84.
2. Галич О. Теорія літератури: підручн. для студентів філологіч. спеціальн. вищ. заклад освіти. Київ. 2001. 487 с.
3. Українка Леся. Лірика. Драми. Київ. 1986. 415 с.
4. Павличко Д. Вірші. Київ. 1987. 387 с.
5. Кримські татари: шлях до повернення: кримськотатарський національний рух (2-га пол. 1940-х – поч. 1990-х років) очима радянських спецслужб. Київ. 2004. 395 с.
6. Тичина П. Вірші. Поеми. Київ. 1988. 453 с.